

POLITIKA VELIKIH SILA NA BALKANU UOČI I NA POČETKU DRUGOG SVJETSKOG RATA (Međunarodna konferencija, Sofija 21—26. april 1971)

U organizaciji Akademije nauka Bugarske — Instituta za balkanistiku, u Sofiji je od 21. do 26. aprila 1971. godine održan međunarodni naučni skup se temom: »Politika velikih sila na Balkanu uoči i na početku drugog svjetskog rata.« U radu ovog naučnog skupa uzeli su učešća istoričari iz dvanaest zemalja (Bugarske, Čehoslovačke, Francuske, Italije, Jugoslavije, Mađarske, Njemačke DR, Poljske, Rumunije, SAD, SSSR, i Turske). Podneseno je preko četrdeset referata i saopštenja.

Naučni interes koji u posljednje vrijeme izazivaju problemi međunarodnih odnosa na jugoistoku Evrope, posebno oni koji se odnose na politiku velikih sila na Balkanu, opravdano se povećava. Zahvaljujući tome, posljednjih godina pojavilo se više ozbiljnih radova u kojima se analiziraju međusobni odnosi balkanskih država i osvjetljavaju razni aspekti politike velikih sila na Balkanu. Naučni skup u Sofiji je u izvjesnom smislu plod sve brojnijih naučnih kontakata istoričara koji se bave ovom problematikom.

Uvodno izlaganje podnio je profesor dr Nikolaj Todorov, direktor Instituta za balkanistiku iz Sofije. Istakavši razloge i značaj organizovanja ovog naučnog skupa, on je, krećući se u okviru opštih razmatranja, ukazao na ulogu koju je Balkansko poluostrvo imalo u međunarodnim odnosima u prošlosti i uoči drugog svjetskog rata.

Prezentirani radovi bi se, prema problematici koju obrađuju, po našem mišljenju, mogli svrstati u tri grupe. Prvu grupu čine radovi koji kompleksnije tretiraju politiku velikih sila na Balkanu: F. Čulinović (Jugoslavija), *Politika Italije, i italijansko-njemačke suprotnosti na Balkanu*; Ž. Kastelan (Francuska), *Balkan i politika Francuske u vezi sa reokupacijom Rajnske oblasti*; E. Kalbe (DDR), *Pitanje ekspanzije hitlerovske Njemačke na Balkanu na početku drugog svjetskog rata*; V. Volkov (SSSR), *Engleska politika »sigurnosti« prema balkanskim zemljama*; K. Dreksler (DDR) *O fašističkom bloku uoči i na početku drugog svjetskog rata*; I. Deak (SAD), *Pitanje jugoistočne Evrope uoči i na početku drugog svjetskog rata u američkoj historiografiji*, i K. Mančev (Bugarska), *Jugoistočna Evropa u planovima hitlerovske Njemačke (1937—1939)*.

Svoj rad o politici Italije u svjetlu italijansko-njemačkih suprotnosti na Balkanu F. Čulinović je podijelio i posmatrao kroz tri faze ovih odnosa: period iredentizma, period pred drugi svjetski rat i period poslije drugog svjetskog rata. Po mišljenju autora, ideologija italijanskog ekspanzionizma se bazirala na nacionalizmu, a njegove prave namjere su otkrivene Londonskim paktom. Izlaganje Čulinovića naišlo je na posebno interesovanje učesnika skupa i izazvalo dosta živu diskusiju.

Rad Žorža Kastelana, poznatog francuskog istoričara, jedan je od najzapaženijih radova na ovom skupu. »Drama od 7. marta 1936. godine«, kako je u svom memorarima nazvao general Gamlen, načelnik generalštaba francuske armije, reokupaciju Rajnske oblasti, predmet je razmatranja referata Ž. Kastelana. Bazirajući rad na diplomatskim izvorima koje je objavilo Ministarstvo inostranih poslova Francuske, autor se bavi pitanjem mjesta i uloge Balkana u francuskoj politici za vrijeme ovog iznenadnog udara hitlerovske Njemačke i posljedica koje je ova kriza izazvala u francuskoj politici prema balkanskim državama.

Sovjetski istoričar Volkov se u svom radu najviše zadržao na problemu davanja »garancija« balkanskim zemljama od strane Engleske. Odgovarajući na pitanje zašto Jugoslavija nije htjela primiti garanciju zapadnih sila, Volkov misli da je to

posljedica straha od napada Italije. Polemišući sa stavovima iznesenim u referatu Živka Avramovskog o ovom problemu, Volkov je izrazio neslaganje i ukazao na jednostranost izvora na kojima je Avramovski temeljio svoj rad.

Saopštenje K. Drekslera sadrži rezultate do kojih je došao u ispitivanju ciljeva, metoda dještva i posljedica koalicione politike Njemačke od formiranja fašističkog bloka 1936/1937. do napada na Sovjetski Savez u junu 1941. godine. Govoreći o ovom, autor ističe da je politika bloka bila određena ratnim programom i planovima vodećih koncerna, državne industrije, oružanih snaga i nacističke partije Njemačke. Narodito težište on stavlja na specifičnu ulogu koju je u planovima njemačkog finansijskog kapitala odigrala jugoistočna Evropa.

I. Deak je dvostruko zainteresovao učesnike konferencije. Prvo time što je iznio bibliografiju radova objavljenih u Americi koji tretiraju ekonomska i politička pitanja jugoistočne Evrope uoči drugog svjetskog rata. Drugo, time što je naveo neočekivano mnogo tih radova. Autor je posebno naglasio da u Americi postoji veliko interesovanje za ličnost druga Tita i istoriju Jugoslavije, kao i to da je izašlo dosta knjiga i o Rumuniji i Bugarskoj.

Polazeći od konstatacije da je jedan od glavnih pravaca njemačke ekspanzionističke politike bio jugoistok, K. Mančev je posebnu pažnju posvetio pitanju načina i metoda ostvarenja njemačkih ciljeva u ovoj oblasti. Učvršćenje njemačkog uticaja u srednjoj i jugoistočnoj Evropi bilo je uslovljeno prethodnim razbijanjem politike kolektivne sigurnosti i obesnaženjem mnogostranih ugovora koji su postojali u tim oblastima. Rješenje tog zadatka moglo se, prema mišljenju vodećih ekonomskih stručnjaka i političara, postići putem pojačavanja njemačkog ekonomskog i političkog uticaja u Jugoslaviji i Rumuniji, jer su kao članice Male Antante i Balkanskog pakta ove dvije zemlje predstavljale najveću prepreku njemačkom prodiranju na jugoistok.

U drugu grupu spadaju radovi u kojima se obrađuje ekonomski aspekt politike velikih sila na Balkanu. Tu spadaju: Ž. Avramovski (Jugoslavija), *Ekonomski i politički ciljevi njemačkog izvoza oružja u balkanske zemlje uoči drugog svjetskog rata*; L. Berov (Bugarska), *Ekonomski odnosi Bugarske i Italije uoči drugog svjetskog rata*; J. Kiper (Rumunija), *Ekonomska ekspanzija Njemačke u balkanske zemlje*; G. Ranki (Mađarska), *Njemačka ekonomska ekspanzija u srednju i jugoistočnu Evropu* i N. Živković (Jugoslavija), *Učvršćenje pozicija njemačkog kapitala u Jugoslaviji 1939—1941. g.*

Izlaganje Ž. Avramovskog primljeno je s velikim interesovanjem od svih učesnika skupa i izazvalo živu diskusiju u kojoj su učestvovali istoričari iz više zemalja. Autor je u referatu iznio mnoge do sada nepoznate podatke o ekonomskim i političkim ciljevima njemačkog izvoza oružja u balkanske zemlje. Počevši od formiranja njemačko-austrijske grupe za izvoz oružja oktobra 1935. godine, Avramovski prati ovu njemačku infiltraciju sve do prenošenja rata na ovo područje. Iz njegovog izlaganja se vidi da je Njemačka u početku najveće količine oružja izvozila u Mađarsku i Bugarsku, a kasnije razvojem političkih događaja i Jugoslavija je postala tržište za izvoz njemačkog oružja i objekat njene eksploatacije.

Referat L. Berova razmatra pitanje ekonomskih odnosa Italije i Bugarske uoči drugog svjetskog rata, odnosno nastojanja Italije da putem finansijskog kapitala i trgovine ostvari što veći uticaj u Bugarskoj. Oslanjajući se na izvore bugarske provenijencije, autor je došao do zaključka da, uprkos izvjesnom razvoju aktivnosti, italijanski imperijalizam nije uspio da osjetnije proširi svoje ekonomske i političke pozicije u Bugarskoj. U ovim nastojanjima Italija nije mogla prevladati konkurenciju svog partnera u osovini — hitlerovsku Njemačku.

Koristeći se neobjavljenim i objavljenim dokumentima kao i izvjesnim zaključcima do kojih su došli istraživači različitih zemalja u izučavanju istorije nacističke Njemačke, saopštenje Jona Kipera je posvećeno prezentiranju ciljeva, metoda i rezultata ekonomske ekspanzije i strategijsko-političkih ciljeva spoljne politike Njemačke. Glavni cilj ekonomske ekspanzije nacističke Njemačke na Balkanu, prema mišljenju ovog autora, bio je podređivanje i eksploatacija ekonomija balkanskih zemalja koje su, prema koncepciji njemačkih upravljača, činile dio njemačkog životnog prostora. Ekonomska ekspanzija Njemačke, koja je uslovljena ovim strategijskim ciljevima, usmjeravana je serijom drugih sekundarnih ciljeva. S tim u vezi J. Kiper navodi da se Njemačka u ostvarenju ovog cilja služila politikom usmjeravanja spoljne trgovine ovih zemalja prema Njemačkoj, osvajanjem pozicija u ekonomiji balkanskih zemalja, a time i pozicija u unutrašnjoj i spoljnoj politici. Uporedo s tim Njemačka je

potkopavala i nastojala da likvidira dotadašnji jak uticaj Francuske i Engleske na Balkanu.

Derd Ranki je svoje izlaganje posvetio problematici ekonomske ekspanzije Njemačke u srednju i jugoistočnu Evropu. U svom referatu autor je ukazao na najvažnije momente koji su određivali njemačku politiku na ovom prostoru od Hitlerovog dolaska na vlast. Tako su po njegovom mišljenju njemačku ekspanziju u ovom dijelu svijeta određivali sljedeći faktori: novi plan i njemačka spoljnotrgovinska politika, dodatni njemačko-mađarski trgovinski ugovor od 1934. godine, spoljnotrgovinski sporazumi sa drugim južnoevropskim zemljama, revidiranje marke i njene posljedice, njemački klirinški dug, dještvo i uticaj anšlusa i podjela Čehoslovačke itd.

Politički i ekonomski odnosi Jugoslavije s Njemačkom do 1933. godine bili su ograničeni prije svega na pitanje reparacija, povremenu tehničku i kulturnu saradnju i neznatnu trgovinsku razmjenu. Prvi značajni korak ka približavanju ove dvije zemlje, prema mišljenju Nikole Živkovića učinjen je 1934. godine zaključenjem trgovinskog ugovora. U svojim razmatranjima njemačko-jugoslovenskih odnosa do aprilskog rata 1941. godine, autor je uglavnom iznio već poznate podatke i činjenice o jačanju njemačkog uticaja u privredi bivše Jugoslavije.

Treću grupu referata čine radovi koji se odnose na politiku velikih sila prema pojedinim balkanskim zemljama. Iz ove grupe osvućemo se ukratko samo na one referate koji su umnoženi i dostavljeni učesnicima konferencije. To su: N. Smirnova (SSSR), *Italijanska politika na Balkanu u periodu minhenske krize*; G. Radev (Bugarska), *Anšlus i demokratske snage Bugarske na čelu s Bugarskom komunističkom partijom*; V. Migev (Bugarska), *Minhenski sporazum i razvitak otvorene fašističke diktature u Bugarskoj u periodu 1938—1939*; E. Kampus (Rumunija), *Pokušaj obrazovanja neutralnog bloka na Balkanu*; Z. Mičeva (Bugarska), *Hitlerovska propaganda u Jugoslaviji 1937—1939*; V. Toškova (Bugarska), *Prodiranje ideologije njemačkog imperijalizma u Bugarsku 1938—1940*; Emilija Kostova (Bugarska), *Balkanska politika velikih sila uoči i u prvim godinama drugog svjetskog rata u savremenoj bugarskoj historiografiji*, i Stojan Račev (Bugarska), *Politika Engleske i Francuske na Balkanu u periodu »čudnog rata« i Bugarska*.

Za razliku od problematike koja je sadržana u radovima prve dvije grupe, većina radova posljednje grupe nastoji odgovoriti na pitanje: kako se politika velikih sila reflektovala u pojedinim balkanskim zemljama i kakve su diplomatske korake ove zemlje preduzimale da bi sačuvala svoju nezavisnost i integritet.

U periodu između dva svjetska rata fašistički režim Musolinija odlučio je da vodi aktivnu politiku oslanjajući se na vojni savez sa nacističkom Njemačkom. Osnovne odrednice te politike usmjeravale su Italiju na otpočinjanje borbe za osvajanje kolonija i za širenje sfera njenog uticaja u Evropi. Svi ovi italijanski planovi nailazili su uglavnom na podršku i odobravanje rukovodećih krugova Njemačke. Područje Balkana je jedina teritorija gdje su se interesi dviju vodećih fašističkih zemalja sukobljavali. Italija se zapravo već ranije, sredinom tridesetih godina, odrekla borbe za pozicije u centralnoj Evropi, prepustivši taj dio svijeta svom nacističkom partneru, ali je zato željela postići kompenzacije na Balkanskom poluostrvu. U vrijeme italijansko-njemačkih pregovora o principijelnim pitanjima političko-ekonomskog i vojnog preuređenja Evrope Italiji je garantovana »sloboda ruku u Sredozemlju«, kao i uključnje Balkana i dunavskog bazena u sferu njenih uticaja. Poznato je da se Nijemci na Balkanu nisu pridržavali tih obećanja. O ovoj veoma zanimljivoj problematici referisala je N. D. Smirnova iz SSSR-a.

Georgi Radev se u svom referatu pozabavio pitanjem odjeka anšlusa u redovima demokratskih snaga Bugarske. Polazeći od konstatacije da je pripajanje Austrije direktno ugrozilo nacionalnu nezavisnost balkanskih zemalja, autor je istakao da se u proljeće i ljeto 1938. godine i Bugarska našla pred dilemom: ili savez reakcionarnih snaga sa Njemačkom, koji je vodio gubljenju nacionalne nezavisnosti ili put mira u saradnji sa balkanskim i drugim demokratskim snagama na čelu sa SSSR-om, koji bi obezbijedio nacionalnu nezavisnost i povoljnu reviziju Nejskih ugovora. Kao protivnik fašizma i rata, Bugarska komunistička partija je osudila aneksiju Austrije i pozvala bugarski narod na borbu za zaštitu nacionalne nezavisnosti zemlje. To je, po mišljenju autora, uticalo na okupljanje svih demokratskih snaga u Bugarskoj (zemljoradnici, socijaldemokrati, demokrati, lapčevisti i dr.) u borbu protiv fašističke opasnosti.

Nadovezujući se na referat Radeva, Vladimir Migev je ukazao na veliku ulogu koju su demokratske snage (Narodni front, BKP) odigrale u borbi protiv monarho-

fašističke diktature u Bugarskoj u periodu poslije Minhenskog sporazuma. Zahvaljujući aktivnosti demokratskih snaga, u Bugarskoj je došlo do političke krize koja je dovela do rascjepa u rukovodećim krugovima i obrazovanja dviju protivničkih grupa. Jedna, na čelu sa predsjednikom vlade Kjoseivanovim, zalagala se za tradicionalnu politiku oslonca na Njemačku, što je odgovaralo željama dvora, i druga na čelu sa Stojče Mušanovim i Ivanom Bagrjanovim, koja je težila liberalizaciji i demokratizaciji režima sa jačom ulogom parlamenta.

Po mišljenju autora, monarhofašistička propaganda u Bugarskoj je u krivom svjetlu prikazivala Minhenski sporazum predstavljajući ga kao akt pravednijeg rješavanja odnosa među narodima čiji su interesi bili ugroženi Versajskim sistemom i kao realnu osnovu za likvidiranje tog sistema mirnim putem. Ova propaganda se starala da probudi nadu na mogućnost skorog rješenja i nacionalnih problema Bugarske. Takve iluzije su pothranjivali i lideri buržoasko-demokratske opozicije, a mnogi od njih su očekivali da će učesnici minhenskog dogovora, u prvom redu Čemberlen, organizovati novi »Balkanski Minhenski« sa ciljem pravednijeg rješenja bugarskog nacionalnog pitanja.

Elza Kampus nas svojim radom upoznaje sa jednom od manje poznatih epizoda iz diplomatske aktivnosti balkanskih zemalja pred drugi svjetski rat. U jesen 1939. godine Rumunija je inicirala jedan projekat kojem je bio cilj formiranje neutralnog bloka na Balkanu i u centralnoj Evropi. Glavni zadatak ovog bloka bio bi da u ovim oblastima spriječi proširenje rata i na taj način očuva teritorijalni integritet malih država koji je bio ugrožen nacističkom agresijom. Vlade velikih sila su, saglasno svojim interesima, poklanjale posebnu pažnju ovoj diplomatskoj akciji. Po zamisli rumunske vlade na čelu sa Armandom Kolineskuom stvaranje bloka neutralnih moglo bi se ostvariti realizacijom ovih uslova: 1. postizanjem zajedničkog stava o neutralnosti zainteresovanih zemalja na Balkanu, 2. dobivanjem potrebne saglasnosti velikih sila i 3. ispitivanjem mogućnosti pristupanja Italije, Bugarske i Mađarske bloku neutralnih. Ovi četvoromjesečni pokušaji rumunske vlade, zbog nepovoljne međunarodne političke situacije, nisu urodili plodom.

U prvom dijelu svog referata Zdravka Minčeva je ukazala na bogatstvo i raznovrsnost problematike koja se odnosi na politiku velikih sila prema Balkanu uoči drugog svjetskog rata. Osnovno težište njenih razmatranja je ipak širenje i organizacija hitlerovske propagande u Jugoslaviji u periodu od 1937. do 1939. godine. Međutim, izlaganje i zaključci autora ne idu dalje od opštepoznatih činjenica u literaturi o ovom pitanju.

Poput Zdravke Mičeve i Vitka Toškova govori o različitim putevima i oblicima hitlerovske propagande, ali ona to posmatra na terenu Bugarske.

Iz mnoštva pitanja koja su bila predmet raspravljanja ovog naučnog skupa Stojan Račev je odabrao pitanje odnosa zapadnih sila prema Balkanu, posebno Bugarskoj, u periodu takozvanog »čudnog rata« (»drôle de guerre«).

»Čudni rat« protiv Njemačke nije bio ništa drugo nego nastavak politike Minhena dirigovan od strane Engleske i Francuske. Slijedeći svoje interese, ove zemlje nisu vodile rat sa Njemačkom, ali su nastojale da sa njom zaključče jedan mirovni ugovor koji bi bio uperen protiv SSSR-a. Skrivajući se pod maskom ovog »čudnog rata«, Francuska i Engleska su činile nove koncesije Njemačkoj.

Autor se posebno osvrnuo na odnos Bugarske prema Njemačkoj za vlade Kjoseivanova. Po njegovom mišljenju, pogrešno je u stranoj istoriografiji predstavljena politika Bugarske. Naime, na osnovu detaljnih istraživanja izvora koji se odnose na politiku Bugarske u vrijeme »čudnog rata«, ne može se tvrditi da se Bugarska u to vrijeme ponašala kao saveznik Njemačke na Balkanu. Prije bi se moglo reći, kako kaže Račev, da je Bugarska lavirala između velikih sila dajući prednost čas Engleskoj i Francuskoj, čas Njemačkoj. Zahvaljujući takvoj politici, ona je uspjela da dobije pristanak velikih sila na djelimičnu reviziju mirovnog ugovora iz Neja. Prekid »čudnog rata« i neuspjeh Francuske pokopao je nade koje su kralj Boris i njegova vlada gajili prema Londonu i Parizu i od tada, u stvari, počinje približavanje Bugarske Njemačkoj.

Os'm I. Deaka, za koga smo rekli da je govorio o američkoj istoriografiji koja se odnosi na ovu problematiku, i Emilija Kostova se pozabavila ovim pitanjem s tim što je ona govorila o balkanskoj politici velikih sila pred i u prvim godinama drugog svjetskog rata u savremenoj bugarskoj istoriografiji. Koristimo se prilikom, kad već pominjemo ova dva autora, da primjetimo da se prvi pridržavao principa registrovanja djela objavljenih na ovu tematiku uz navođenje nužnih bibliografskih pod-

taka, dok se drugi mnogo više upuštao u teoretska razmatranja i ocjene historiografije savremene Bugarske ne dajući pri tom učesnicima konferencije potrebne bibliografske podatke.

Klasificirajući radove koji su objavljeni u Bugarskoj o ovom pitanju, E. Kostova kaže da se pitanje, koje je predmet razmatranja ovog međunarodnog skupa naučnika, u Bugarskoj počelo izučavati od 9. septembra 1944. godine, od oslobođenja zemlje, a naročito onaj njegov dio koji se odnosi na pobjedu socijalističke revolucije u Bugarskoj. Autor s tim u vezi zaključuje da naučni radovi iz tih prvih godina pate od nedovoljne naučne produbljenosti i da u velikoj mjeri nose pečat aktuelne publicistike.

U posljednjih deset godina interes bugarskih istoričara za politiku velikih sila na Balkanu u pomenutom periodu je veoma porastao. Među brojnim radovima jednu posebnu grupu sačinjavaju oni koji govore o ekonomskom porobljavanju Bugarske od strane Njemačke. Drugu grupu sačinjavaju radovi koji tretiraju unutrašnju i vanjsku politiku Bugarske u posmatranom periodu, kao i politiku velikih sila prema Bugarskoj. Značajan je broj radova koji obrađuju politiku Sovjetskog Saveza na Balkanu. Isto tako, ističe autor, značajno mjesto u bugarskoj historiografiji zauzimaju i radovi u kojima se obrađuje borba bugarskog naroda protiv monarhofašističkog uređenja i razni vidovi borbe Bugarske komunističke partije.

U jednom osvrtu ovakve vrste nismo mogli pomenuti sve radove prezentirane na konferenciji. Odlučili smo se na nekoliko karakterističnih radova iz svake grupe i u najkraćim crtama izložili što oni sadrže. Brojni prilozi i saopštenja, podneseni skupu, također su vrijedni i interesantni, a mi ih nismo pominjali samo zbog ograničenosti prostora, ili zbog toga što nisu na vrijeme umnoženi i dostavljeni učesnicima.

Mada nije bilo nekih značajnijih otkrića i radova koji bi davali potpuno novu sliku i nove ocjene o nekim bitnim problemima, mišljenja smo da je skup potpuno uspio i da je bio na jednom visokom naučnom nivou. Tome su, svakako, najviše doprinijeli vrijedni domaćini, organizatori konferencije, koji su se potrudili da se svi učesnici prijatno osjećaju u njihovoj sredini.

Ibrahim KARABEGOVIĆ i
Ahmet HADŽIROVIĆ